

Моделі комунікативної ситуації «Бесіда друзів»

Р. Мусасва

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна
Corresponding author. E-mail: rusalochka54@gmail.com

Paper received 26.10.19; Accepted for publication 08.11.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2019-210VII61-10>

Анотація. Статтю присвячено побудові статичної та динамічної моделей комунікативної ситуації «Бесіда друзів». Запроваджений у дослідженні когнітивно-комунікативний підхід дозволяє описувати ситуацію як типовий (стереотипний) зразок спілкування, співвіднесений з ментальною моделлю наявною в свідомості комуніканта – ментальною репрезентацією. Статична модель відповідає фрейму ситуації, де диференційною ознакою є роль учасника – ДРУГ. Динамічна модель кореспондує зі сценарієм, де перетиніціальна ініціальна фаза передбачує сприйняття іншого як ДРУГА, а наступні фази визначають підтипи ситуації (кооперативний/ некооперативний) залежно від реалізованої учасником, ролі.

Ключові слова: комунікативна ситуація «Бесіда друзів», ментальна модель, статична модель (фрейм), динамічна модель (сценарій).

Вступ. У фокусі нашого дослідження перебувають ролі, вербально втілені суб'єктами взаємодії в комунікативній ситуації «Бесіда друзів». Очевидне на перший погляд припущення, що учасники цієї ситуації можуть виступати тільки в ролі ДРУГ, є правильним лише частково. Наявність в англійській мові таких словосполучень як *a good/better/best/true/bosom friend* та ін. засвідчують, що друг може виступати в цілій низці різних іпостасей, а також імплікують потенційну можливість невідповідності друга очікуванням партнера. Відповідно, логічно припустити, що не кожна бесіда друзів має кооперативний характер, що засвідчено як соціально-психологічними студіями, так і життєвим досвідом кожної людини. Звідси випливає **гіпотеза** нашого дослідження, суть якої у тому, що актуалізована суб'єктом роль визначає мовленнєву взаємодію як комунікативну ситуацію «Бесіда друзів», а також її типи і підтипи. Верифікація цієї гіпотези потребує, в першу чергу, надання характеристики зазначеної комунікативної ситуації.

У сучасних лінгвістичних студіях вивчено вже чимало різноманітних типових ситуацій, а саме: неправди [9], конфронтації [13], ризику [12], самопрезентації [7], приривання [11], спокуси [8] та ін.

Для цих розвідок характерним є діяльнісний підхід до лінгвістичних об'єктів, у фокус якого потрапляє вербальна інтеракція як спільна когнітивно-комунікативна діяльність соціальних суб'єктів. Це дозволяє перенести увагу дослідника з власне природи мови на виявлення її ролі «у встановленні людських стосунків» [16, с. 173]. Спираючись на вказаний підхід, ми трактуємо ситуацію «Бесіда друзів» як сутність когнітивно-комунікативної природи, котра володіє усіма дискурсивними властивостями [10].

Відповідно, **актуальність** дослідження визначена запровадженням у роботі когнітивно-комунікативним підходом, постулати якого дозволяють розробити когнітивні моделі комунікативної ситуації «Бесіда друзів».

Метою цієї статті є розробка статичної і динамічної моделей комунікативної ситуації «Бесіда друзів» з опорою на наявний досвід вивчення комунікативної ситуації та принципів її моделювання.

Поставлена мета передбачує використання **методів** аналізу та синтезу (для виокремлення наявних теоретичних положень, релевантних меті роботи, та їхнього об'єднання в єдину концепцію) та методу когнітивного

моделювання (для побудови моделей досліджуваної комунікативної ситуації).

Матеріалом дослідження виступають праці дослідників-мовознавців, оскільки мета статті не вимагає використання ілюстративного матеріалу (скриптів сучасних автентичних англійських кінофільмів).

Комунікативна ситуація та принципи її моделювання: досвід лінгвістичних досліджень. Сучасні лінгвістичні студії трактують комунікативну ситуацію як «комплекс зовнішніх характеристик спілкування та внутрішніх станів мовців в умовах вербальної взаємодії» [11, с. 4], як «модель взаємодії комунікантів, яка є видом регулятивного впливу» [8, с. 5], як «фрагмент соціального світу, обмеженого в часі й просторі» [14, с. 63], як «єдність об'єктивного й суб'єктивного, вербального та позавербального планів; як складне поєднання чинників реального, феноменологічного світів і мови» [13, с. 48]. Таким чином, можна стверджувати, що у світлі сучасного бачення комунікативної ситуації (1) інкорпоровані уявлення про мовленнєву ситуацію (ситуацію спілкування) та предметну ситуацію (референтну ситуацію) [3, с. 55], оскільки релевантними є як умови спілкування, так і його зміст (тема); (2) на перший план виходять не об'єктивні чинники (умови спілкування, його зміст), а суб'єктивне відображення цих чинників у свідомості учасників взаємодії.

Слід погодитися із В.А. Ущиною у тому, що «йдеться не про реальну ситуацію дійсності, а лише про її суб'єктивну інтерпретацію, релевантне для її учасників віддзеркалення соціальних (інтеракційних, комунікативних) властивостей цієї ситуації» [12, с. 78]. Іншими словами, комуніканти в процесі соціалізації розумово освоюють усю множину типових комунікативних ситуацій й це надає їм можливість «впізнати» конкретний зразок спілкування та класифікувати його як певну комунікативну ситуацію, за умови, що учасники мають достатньо спільних знань і комунікація, відповідно, є успішною.

Та обставина, що комунікативна ситуація постає як ментальна модель (ментальна репрезентація) надає можливості побудови такої моделі для кожної типової ситуації, точніше двох моделей – статичної та динамічної.

Статична модель у працях, присвячених аналізу комунікативної ситуації цитованих авторів подається у вигляді фрейму, а динамічна – у вигляді такого різновиду фрейму як сценарій.

Фрейм трактують як структуру статичного – декларативного – представлення концептуалізованого знання про певну стереотипну ситуацію.

До складників такої ситуації відносять учасників, їхню кількість, безпосереднє оточення, час і місце взаємодії, мету, засіб спілкування та ін. [1, с. 40; 15, с. 32], що дозволяє моделювати ментальну схему комунікативної ситуації з опорою на акціональний фрейм у термінах С.А. Жаботинської [6].

Сценарій описується як «структура для процедурального конструювання знань про стереотипну ситуацію або стереотипну поведінку» [1, с. 18].

При цьому, обидві концептуальні структури взаємопов'язані, оскільки фрейм передбачує перетворення в сценарій підчас переходу із статичного в динамічний стан [5].

Викладені положення покладено в основу побудови моделей комунікативної ситуації «Бесіда друзів».

Результати моделювання комунікативної ситуації «Бесіда друзів» в статичному та динамічному аспектах. Фреймова модель кожної ситуації передбачає наявність певних неспецифічних елементів, тобто таких, котрі властиві не лише цій ситуації, але й низці інших, або їм усім. Приміром, мовленнєва взаємодія відбувається *тут і зараз* – «учасники мовленнєвої комунікації перебувають у безпосередній взаємодії <...> такої “face-to-face interaction”» [12, с. 78]. Також комуніканти у позиції *мовця* завжди *діє в напрямку адресата, а інструментом* взаємодії виступають одиниці мови/мовлення.

З іншого боку, у досліджуваній комунікативній ситуації є й такі компоненти, які не мають чітких та однозначних характеристик: *мотив* і *мета* можуть бути найрізноманітнішими, тобто друзі можуть розмовляти щоб обмінятися новинами, виявити позитивне ставлення один до одного, через потребу в пораді чи допомозі тощо, або ж можуть дорікати один одному, критикувати дії іншого і т.д.

Відтак, основним завданням у побудові статичної моделі комунікативної ситуації «Бесіда друзів» постає виявлення її диференціальних ознак, котрі дозволяють відрізнити цю комунікативну ситуацію від інших.

Викладене дає підстави стверджувати, що такою ознакою є *роль* учасника цієї ситуації – ДРУГ.

Сценарна модель стереотипної ситуації має два різновиди: (1) скорочений сценарій; (2) повний сценарій [4]. У скороченому сценарії присутня лише дія (див., напр., [7]), тоді як у повному сценарії представлено три події: подія, яка викликає дію, сама дія та реакція на дію.

Оскільки бесіда друзів – це розмова, діалог, комунікативна подія або послідовність комунікативних подій, вважаємо за доцільне розглядати сценарій комунікативної ситуації «Бесіда друзів» з опорою на повну сценарну модель, відтворену один або більше разів у мовленнєвій інтеракції, котра складається з передініціальної, ініціальної, основної та завершальної фаз.

Передініціальна фаза характеризується наявністю в свідомості комунікантів знань та уявлень про іншу особу як ДРУГА (хоча в окремих випадках один з учасників майбутньої розмови може вже отримати інформацію, яка змінила його/її думку про іншу особу, переконала його/її у тому, що ця особа негідна дружніх взаємин, тоді вже на цій стадії в учасника формується бажання перервати дружні взаємини). Подія, яка спричиняє дію,

це зустріч учасників в умовах, де вони можуть розпочати спілкування.

Ініціальна фаза – це власне дія, тобто дія говоріння, та реакція на неї, здійснена учасниками почергово. За взаємного сприйняття іншого як ДРУГА – це початок діалогу. За інших обставин (бажання одного з учасників перервати дружні взаємини) – це вираження ним/нею цього бажання та швидке припинення розмови.

Основна (змістова) фаза – це обмін мовленнєвими діями, обговорення якоїсь теми чи декількох тем. Ця фаза має місце тоді, коли на передініціальній та ініціальній фазах комуніканти сприймають один одного як ДРУГА. Проте, у перебігу основної фази перед кожним з учасників відкривається система виборів: (1) він/вона може слідувати вимогам ролі та діяти як ДРУГ, або ж відходити від цих вимог, що може спричинити до дисгармонізації дружніх взаємин; (2) він/вона, діючи як ДРУГ, може обирати різні іпостасі цієї ролі (вірний друг, довірений друг тощо), а порушуючи рольові приписи ігнорувати їх частково або повністю. Відповідно, на цій фазі саме об'єктивація ролі суб'єкта визначає підтип комунікативної ситуації «Бесіда друзів» – кооперативний некооперативний та різновиди в межах цих підтипів.

Завершальна фаза є повністю залежною від основної – розмова завершується відповідно до підтипу/різновиду комунікативної ситуації, визначеного в основній фазі, зокрема в її фінальній частині.

Слід зазначити, що випадки, коли один з учасників прагне розірвати дружні взаємини на передініціальній/ініціальній фазі розмови є, за даними нашого аналізу, украй нечисленними (1,2%), отже диференціація підтипів/різновидів комунікативної ситуації «Бесіда друзів» здійснюється переважно на основній фазі розмови.

Це дає підстави подати сценарій комунікативної ситуації «Бесіда друзів» у такий спосіб: *Я/ТИ тут зараз починаємо мовленнєву взаємодію; Я/ТИ знаємо, що Я/ТИ є ДРУГ; Я/ТИ діємо як ДРУГ не ДРУГ; Я/ТИ завершуємо мовленнєву взаємодію; Я/ТИ знаємо, що Я/ТИ є ДРУГ не ДРУГ.*

Поданий сценарій є основою, по-перше, стереотипного перебігу комунікативної ситуації «Бесіда друзів», по-друге, диверсифікації її підтипів – кооперативного, котрий сприяє підтриманню укріпленню дружніх взаємин, та некооперативного, який або чинить негативний вплив на ці взаємини, або призводить до їхнього переривання.

Висновки. Постулати когнітивно-комунікативної парадигми визначають трактування ситуації «Бесіда друзів» як типового (стереотипного) зразка спілкування, ментальної моделі або ментальної репрезентації, закріпленої в свідомості індивідів. Статична модель цієї комунікативної ситуації конструюється на основі акціонального фрейму, де диференціальну функцію виконує роль суб'єкта взаємодії – ДРУГ. Динамічна модель комунікативної ситуації «Бесіда друзів» має вигляд сценарію діалогової інтеракції; вона пов'язана із статичною моделлю, оскільки провідною тут є актуалізація ролі ДРУГ. За умов такої актуалізації, як правило, в основній (змістовій) фазі має місце кооперативна «Бесіда друзів» у випадку недотримання порушення рольових вимог – некооперативна. **Перспективою** роботи є установлення

потенціалу ролей ДРУГ не ДРУГ в англomовному втіленні досліджуваної комунікативної ситуації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранов А.Н. Введение в прикладную лингвистику. Москва: Эдиториал УРСС, 2001. 360 с.
2. Беликов В.И., Крысин Л.П. Социоллингвистика. Москва: Рос. гос. ун-т, 2001. 436 с.
3. Гак В.Г. Сравнительная типология французского и русского языков. Ленинград: Просвещение, 1977. 300 с.
4. Демьянков В.З. Лингвopsихология как раздел когнитивной лингвистики, или где эмоция – там и когниция // С любовью к языку. Воронеж: ВГУ, 2002. С. 29–36.
5. Жаботинская С.А. Когнитивные и номинативные аспекты класса числительных (на материале современного английского языка): автореф. дис. на соискание уч. ступени доктора филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языкознания». Москва, 1992. 41 с.
6. Жаботинская С.А. Лингвокогнитивный подход к анализу номинативных процессов // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. 2010. № 928. С. 6-21.
7. Кабірі М. Х. Комунікативна ситуація самопрезентації: процесний та дискретний аспекти // Science and Education: a New Dimension. Philology. Budapest, 2018. VI(47). Issue 160. P. 20-24.
8. Матушевська Н.В. Комунікативна ситуація спокуси у сучасному англomовному кінодискурсі: когнітивно-комунікативний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови». Херсон, 2019. 20 с.
9. Морозова О.І. Лінгвальні аспекти неправди як когнітивно-комунікативного утворення (на матеріалі сучасної англійської мови): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора филол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови». Київ, 2008. 32 с.
10. Мусаєва Р. Ш. Дискурсивні властивості комунікативної ситуації «Дружня Бесіда» // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Харків: Константа, 2014. №1124. С. 137-143.
11. Передон Н.О. Вербальні та невербальні засоби реалізації стратегій і тактик учасників комунікативної ситуації «Примирення» (на матеріалі англійської мови): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови». Херсон, 2018. 20 с.
12. Ущина В.А. Позиціонування суб'єкта в англomовному дискурсі ризику: соціо-когнітивний аспект: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. 380 с.
13. Фролова І.С. Регулятивний потенціал стратегії конфронтації в англomовному дискурсі: дис. ... доктора филол. наук: 10.02.04. Харків, 2015. 508 с.
14. Dijk van T.A. Discourse and Context. A Sociocognitive Approach. Cambridge: CUP, 2008. 267 p.
15. Halliday M.A.K. Language as Social Semiotics. London: Edward Arnold, 1978. 256 p.
16. O'Driscoll I. The role of language in interpersonal pragmatics // Journal of Pragmatics. 2013. Vol. 58. P. 170–181.

REFERENCES

1. Baranov, A.N. Introduction to Applied Linguistics. Moskva: Jeditorial URSS, 2001. 360 s.
2. Belikov, V.I., and Kryisin, L.P. Social Linguistics. M.: Ros. gos. un-t, 2001. 436 s.
3. Gak, V.G. Comparative Typology of the French and Russian Languages. Leningrad: Prosveshhenie, 1977. 300 s.
4. Dem'jankov, V.Z. Linguopsychology as a Part of Cognitive Linguistics, or Where There Is Emotion, There Is Cognition // S ljubov'ju k jazyku. Voronezh: VGU, 2002. S. 29–36.
5. Zhabotinskaja, S.A. Cognitive and Nominative Aspects of the Class of Numerals (on the material of the English Languages): avtoref. dis. na soiskanie uch. stupeni doktora filol. nauk: spec. 10.02.19 «Teorija jazykoznanija». Moskva, 1992. 41 s.
6. Zhabotinskaya, S.A. Linguistic and Cognitive Approach in the Analysis of Nominative Processes // Visnik Harkivskogo natsionalnogo universitetu imeni V.N. Karazina. 2010. #928. P. 6-21.
7. Kabiri, M. Kh. Self-presentation communicative situation: process and discrete aspects // Science and Education: a New Dimension. Philology. Budapest, 2018. VI(47). Issue 160. P. 20-24.
8. Matushevska, N.V. Communicative Situation of Temptation in Contemporary English Cinematic Discourse: A Cognitive and Communicative Aspect: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.04 «Hermanski movy». Kherson, 2019. 20 s.
9. Morozova, O.I. Linguistic Aspects of Lying as a Cognitive and Communicative Formation in Modern English: avtoref. dis. na zdobuttia nauk. stupenya doktora filol. nauk: spets. 10.02.04 "Germanski movi". Kyiv, 2008. 32 p.
10. Musaieva, R. Communicative Situation "Friendly Talk" Discursive Properties // Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo universytetu imeni V.N. Karazina. Kharkiv: Konstanta, 2014. #1124. C. 137–143.
11. Peredon, N.O. Verbal and Nonverbal Means Implementing Strategies and Tactics Used by Participants in the Communicative Situation of "Reconciliation": avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.04 «Hermanski movy». Kherson, 2018. 20 s.
12. Ushchyna, V.A. Stancetaking in Contemporary English Risk Discourse: monograph. Lutsk: Vezha-Druk, 2015. 380 s.
13. Frolova I.Ye. Regulatory Potential of Confrontational Strategy in English-Language Discourse: dis. ... doktora filol. nauk: 10.02.04. Harkiv, 2015. 508 p.
14. Dijk, van T.A. Discourse and Context. A Sociocognitive Approach. Cambridge: CUP, 2008. 267 p.
15. Halliday, M.A.K. Language as Social Semiotics. London: Edward Arnold, 1978. 256 p.
16. O'Driscoll I. The role of language in interpersonal pragmatics // Journal of Pragmatics. 2013. Vol. 58. P. 170–181.

Models of Communicative situation "Talk of Friends"

R. Musaieva

Abstract. This article focuses on presenting the static and dynamic models of communicative situation "Talk of Friends". Underpinned by cognitive-communicative approach, the study describes the situation as a typical (stereotypical) communication type linked to a certain mental model in communicant's mind – a mental representation. The static model corresponds to the situational frame where the differential feature is communicant's role – FRIEND. The dynamic model corresponds to scenario, in which pre-initial and initial stages are characterized by perceiving the other as FRIEND and the following ones distinguish the subtypes of the situation (cooperative, non-cooperative) on the basis of the role which a participant realizes.

Keywords: *communicative situation "Talk of Friends", mental model, static model (frame), dynamic model (scenario).*